

**Відгук**  
**на дисертацію Степаненка Андрія Сергійовича**  
**на тему: «Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у**  
**кримінальному провадженні» поданої на здобуття наукового ступеня**  
**кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний**  
**процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова**  
**діяльність.**

Чинний КПК України містить низку положень запозичених із англо-саксонської моделі кримінального судочинства. Їх тлумачення і застосування викликає певні труднощі у науковців і практиків. Відтак виникає необхідність у зверненні до відповідних наукових джерел та судової практики тих держав, які мають значний досвід у застосуванні імплементованих у вітчизняне законодавство положень. В цьому плані також є доречним аналіз правових позицій та рішень Європейського суду з прав людини. Результати таких досліджень свідчать про те, що в зарубіжній літературі та судовій практиці неоднозначно тлумачаться і застосовуються положення законодавства, які використовуються в європейських моделях кримінального процесу. У зв'язку з цим викликає чимало труднощів в адаптації таких новацій до традицій та понятійного апарату вітчизняного КПК.

До числа таких нововведень відноситься стандарт доведеності вини «поза розумним сумнівом» (ч. 2 ст. 17 КПК України). На дану обставину звернули увагу науковці (В.П. Гмирко, В.Т. Нор, Х. Слюсарчук, Т.М. Мирошніченко, А.М. Безносок і інші). Автори наукових розвідок виклали різнопланові позиції, щодо доцільності застосування цієї вимоги у вітчизняному законодавстві, тлумачення стандартів доказування, словосполучення «під розумним сумнівом», його співвідношення з внутрішнім переконанням суб'єкта доказування, місця совісті і сумління у процесі оцінки доказів і таке інше. Звичайно, дані наукові розвідки вносять певну ясність у розуміння смислу даного положення. Водночас, для більш повного уявлення про стандарт

доведеності «поза розумним сумнівом» явно не вистачає досліджень присвячених причинам його появи, становленню та застосуванню в зарубіжній науці та судовій практиці. Тому виникає необхідність критично проаналізувати наукові моделі даного стандарту доказування у вітчизняних наукових джерелах з позицій міжнародного і зарубіжного досвіду з тим, щоб правильно визначити вектори подальшого його вдосконалення у національному законодавстві. З огляду на таке, дисертаційне дослідження Степаненка Андрія Сергійовича на тему «Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні» є своєчасним і актуальним.

Оцінка методології і методики дослідження. На думку офіційного опонента, план роботи логічний, взаємопов'язаний і складає упорядковану «дорожню карту» даного дисертаційного дослідження. Мета і завдання наукової роботи визначені коректно. На думку рецензента, не варто визначати об'єктом дослідження правовідносини, які виникають у кримінально-процесуальному доказуванні. Гадаю, що дисертант досліджує не правовідносини. Здобувач з позицій доступних зарубіжних наукових джерел і судової практики критично оцінює вітчизняне законодавство, наукові позиції українських вчених, національну судову практику і за результатами такого підходу отримує нові знання про сутність стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні. Визначення предмету дослідження у офіційного опонента не викликає зауважень. Автор дисертації застосував необхідні загальнонаукові та спеціальні методи дослідження (с. 3-4 автореферату).

Теоретичною основою дисертаційного дослідження є праці вітчизняних і зарубіжних учених з філософії, історії, психології, теорії права, криміналістики, кримінального, кримінального процесуального, цивільно-процесуального, господарсько-процесуального права та інших юридичних наук.

Нормативну основу дослідження становлять пам'ятки кримінального процесуального права, які застосовувалися на українських землях, акти чинного законодавства України та законодавства зарубіжних держав

(Австралія, Грузія, Канада, Китайська Народна Республіка, Нова Зеландія, Російська Федерація, Сполучене Королівство, Сполучені Штати Америки, Французька Республіка, Федеративна Республіка Німеччина).

Емпіричну базу дисертаційного дослідження складають рішення вітчизняних місцевих та апеляційних судів, розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень за 2012-2016 роки, рішення міжнародних судових інстанцій (Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС), Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії (далі – МТКЮ), Міжнародний трибунал щодо Руанди (МТР)), а також рішення судів зарубіжних країн (Австралія, Канада, Нова Зеландія, Російська Федерація, Сполучене Королівство, Сполучені Штати Америки).

Дисертаційна робота виконана у межах плану науково-дослідної роботи кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія» «Удосконалення сучасного кримінально-процесуального законодавства та забезпечення його ефективності в умовах правової реформи» на 2011-2015 рр. як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011-2015 рр. (ДРН 0110U000671), а також плану науково-дослідної роботи кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія» «Динаміка кримінального процесуального законодавства України: досвід та перспективи» на 2016-2020 рр. як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016-2020 рр. (ДРН 0116U001842).

Оцінка змісту дисертаційного дослідження. Офіційний опонент вважає, що є методологічно виправданим першочергово визначитися з поняттям стандарту доказаності у кримінальному процесі. Треба визнати, що на сьогодні у вітчизняній науці кримінального процесу В.П. Гмирко є практично єдиним автором, який в числі перших ґрунтовно досліджував проблему

загального поняття стандарту доказанності. Із змісту його наукових праць, а саме, монографії «Доказування у кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація СМД – репрезентація.» (Дніпропетровськ, 2010 рік) і статті «Стандарти доказанності: спроба прагматичного погляду», у збірнику наукових праць «Питання боротьби зі злочинністю» (Інститут вивчення проблем злочинності Національної академії правових наук України, 2012 рік – вип. 23), впливає, що стандарт доказанності в кримінальному процесі: це сукупність нормативно закріплених вимог до результатів доказової діяльності сторони обвинувачення, виконання яких є обов'язковою умовою ухвалення судом законного процесуального рішення. При цьому автор формулює ознаки стандарту (продукт упорядкованої діяльності, офіційно встановлена норма, призначена для ситуації масового вжитку, продукт певної діяльності, інструмент для розв'язання невизначеності). В. П. Гмирко зазначає, що стандарт є динамічною правовою категорією, яка змінюється в залежності від впливу часу, виникнення нових продукційних можливостей, спрямованих на задоволення нових споживацьких потреб. У літературі є інші трактування поняття стандарту доказування, але вони не мають істотних відмінностей від дефініції запропонованої В.П. Гмирком.

Офіційний опонент вважає, що автору дисертаційного дослідження було б не зайвим на основі узагальнення опрацьованих джерел з цієї проблеми запропонувати визначення поняття стандарту доказанності.

Із змісту даної частини роботи випливає, що автор розуміється в тому, що стандарт «доведеності «поза розумним сумнівом» є не єдиним у сфері кримінально-процесуального доказування. Так у КПК України ідея стандартів (без вживання терміну «стандарт» реалізована у ч. 2 ст. 177 КПК – обґрунтована підозра; п. 2 ч. 2 ст. 152, ч. 2 ст. 163, ч. 5 ст. 234, п. 2 ч. 2 ст. 157, п. 2 ч. 2 ст. 173 КПК – достатні підстави та докази. З огляду на це, дисертант проводить порівняльний аналіз його з іншими стандартами (обґрунтована підозра, розумно вважати, ймовірна причина і т. ін). Офіційний опонент вважає практично корисною рекомендацію автора щодо можливості використання

відповідних стандартів для прийняття процесуальних рішень в стадії досудового розслідування (с. 25-27). На основі аналізу запропонованих у наукових джерелах класифікацій стандартів доказування дисертант пропонує авторську їх класифікацію за такими критеріями в залежності: 1) від галузі застосування; 2) ступеня вимогливості; 3) правового характеру рішення; 4) стадії кримінального провадження; 5) суб'єкту прийняття рішення. Очевидно, має пізнавальне значення також дослідження автором співвідношення стандарту доказування та тягару (обов'язку) доказування. В рамках доктрини англо-американської системи права тягар доказування розглядається у двох площинах: 1) тягар переконання; 2) тягар надання доказів (який, зазвичай поділяють на тягар юридичний і доказовий (с. 32-36). На думку офіційного опонента, є слушним і достатньо обґрунтованим висновок автора роботи про те, що стандарт доказування «поза розумним сумнівом» безпосередньо пов'язаний з виконанням тягаря переконання (юридичного тягаря). Відповідно до такого твердження суб'єкт доказування повинен переконати до певного рівня шляхом надання доказів суддю чи присяжного в існуванні певного факту (фактів) (с.36).

Важливо відзначити, що український законодавець, вживши словосполучення «поза розумним сумнівом», тим самим окреслив підхід до розуміння у кримінальному судочинстві поняття «достовірність», що не може ототожнюватися з об'єктивною істиною. За словами І.Л. Петрухіна концепція розумного сумніву відкинула вимогу встановлення істині і замінила його допущенням високої ймовірності висновку (Петрухин І.Л. Истина, достоверность и вероятность в суде. (юридический мир. – 2003 №8. – с.19).

Рецензент вважає, що автор дисертації достатньо привів додаткових аргументів для того, щоб переконати читача в тому, що істина це проблема філософії, а в кримінальному процесі треба говорити про доведеність чи недоведеність факту вчинення злочину певною особою. Таке підсумкове знання може мати різні ступені обґрунтованості і вплив на ступінь переконаності суб'єкта доказування. За логікою здобувача для стандарту доказування «поза



розумним сумнівом» є характерним достовірне (вірогідне) знання як найвища ступінь ймовірності.

Звертає увагу на те, що автор дослідження приділив значну (навіть надмірну) увагу питанням соціальної і правової природи виникнення стандарту доказування «поза розумним сумнівом». З цією метою він широко використовує – роботи зарубіжних науковців, зокрема, Б. Шапіро «Поза розумним сумнівом і достатня підстава: історичний погляд на англо-американське доказове право», а також Д. Уйтмена «Походження розумного сумніву. Теологічні коріння кримінального правосуддя». У дисертації аналізуються два підходи для розуміння даних питань. Раціоналістичний (загальний) підхід, згідно з яким у суді присяжних виникла потреба в розробці стандартів оцінки показань свідків і інших доказів. Внаслідок цього, стали розвиватися критерії оцінки доказів присяжними, що поклало початок застосуванню формального правила «доведеності поза розумним сумнівом». Значний вплив на формування даного стандарту мала робота Джона Локка «Досвід про людське розуміння», який запропонував шкалу оцінки ступенів ймовірного знання (проста думка, впевнена думка, переконаність). Не були осторонь богослови і натуралісти. Вони дійшли до висновку, що розважливі люди, використовуючи свої почуття і раціональні здібності можуть вивести істини, в яких вони б не відчували жодної причини для сумніву. На базі філософських і теологічних знань виник стандарт «переконана совість» який став синонімом раціонального переконання, тобто переконанням поза всяких розумних сумнівів. Цей стандарт мав різні варіації. Наприклад, у 1850 році Голова Верховного Суду штату Массачусетс дав наступне тлумачення розумного сумніву «... Це такий стан, який після повного порівняння і розгляду всіх доказів, залишає розум присяжних засідателів таким, що вони не можуть сказати, чи відчують вони міцної переконаності в моральній достовірності в істинності обвинувачення... докази повинні встановити істинність до рівня розумної або моральної достовірності; впевненості, що переконує і направляє розум, і задовольняє розсуд...» (с. 74) В рамках теологічного підходу корінням

даного стандарту є релігійні та моральні переживання суддів та присяжних, які неминуче відчували на собі «тягар осуду особи». Таким чином, концепція розумного сумніву виникла у спробі зняти даний тягар та забезпечити дієвість судової системи.

Вивчення змісту дисертації в частині, що стосується практики американських суддів по тлумаченню стандарту доказаності «поза розумним сумнівом» свідчить про те, що визначальним критерієм є відношення суб'єкта доказування до досліджених у суді доказів, яке інтерпретується у таких формулюваннях: «не переконані», «твердо переконані», «ступінь доведеності», «доведеність до «моральної достовірності» це еквівалент «розумного сумніву», залишення розуму присяжних в такому стані, що вони не можуть відчувати твердого незмінного переконання», «сумнів, що вимушує розважливу людину вагатися діяти», «доведеність, яка залишає вас повністю переконаним у вині підсудного». Із цього можна зробити висновок, що в доктрині та судовій практиці США відсутня єдина позиція щодо розуміння стандарту доказування «поза розумним сумнівом», незважаючи на те, що він був визнаний Верховним Судом США складовою належної правової процедури.

У судовій практиці Англії та Уельсу виокремлюються такі підходи до розуміння стандарту доказування «поза розумним сумнівом»: 1) як «високий ступінь ймовірності»; 2) як «ступінь впевненості».

Верховний Суд Канади напрацював єдиний підхід до тлумачення даного стандарту, який має наступні характеристики: 1) особа вважається невинною, доки її вина не буде доведена поза розумним сумнівом; 2) такий сумнів не є (не повинен бути) уявним чи фривольним, а повинен бути раціональним та логічно впливати з сукупності доказів чи їх відсутності; 3) лише ймовірності чи правдоподібності недостатньо для визнання особи винуватою; 4) доведеність поза розумним сумнівом не означає абсолютної достовірності, проте така доведеність має наближатися до неї; 5) відсутність розумних сумнівів може відповідати почуттю впевненості у вині особи.

В Австралії суди окремої юрисдикції вповноважені надавати окремі інструкції встановленої форми присяжними, які можуть мати такі складові: 1) презумпцію невинуватості та покладання обов'язку (тягаря) доведення на сторону обвинувачення; 2) недостатності ймовірності для визначення особи винною; 3) неможливості досягнення абсолютної достовірності в рамках кримінального судочинства; 4) неможливості бути переконаним у вині особи за наявності розумних сумнівів; 5) розумний сумнів не є уявним чи маячливим сумнівом.

Апеляційний Суд Нової Зеландії виділив наступні основні підходи до розуміння концепції «доведеності поза розумним сумнівом», які склалися у судах Нової Зеландії: 1) доведеність поза розумним сумнівом, досягнута коли ви впевнено переконані у вині підсудного, де розумним є сумнів, який присяжні будуть вважати за такий з огляду на обставини справи; 2) досягнення абсолютної математичної чи наукової достовірності (впевненості) не є обов'язковою умовою винесення обвинувального вироку; 3) почуття впевненості має бути таким же сильним, що ви були б готові зробити важливі рішення у своєму житті.

У діяльності Міжнародного Кримінального Суду стандартні доказування «поза розумним сумнівом» застосовується як самоочевидний. Водночас окремі рішення трибуналів з цього приводу все-таки існують. Їх аналіз показує, що в числі загальних положень є усталеною теза про те, що судді самі встановлюють критерії розумності сумнівів та доведеності в залежності від обставин справи. Сумніви повинні ґрунтуватися на логіці та здоровому глузді, мати раціональний зв'язок з доказами, відсутністю доказів та неузгодженістю доказів. Суд наголошує, що при оцінці доказів треба досягти певного доказового порту на основі сукупної оцінки всіх доказів у зв'язку з предметом доказування. При цьому слушно наголошується, що при оцінці доказів можна зробити лише один розумний висновок.

У рішеннях Європейського суду з прав людини також напрацьовані певні підходи до інтерпретації даного стандарту. Так ЄСПЛ вважає, що цей стандарт



має базуватися не на одній лише теоретичній можливості, а такий, відносно якого можуть бути надані підстави, що можна підтвердити наданими фактами, доведеність «поза розумним сумнівом», відображає максимальний стандарт, що має відношення до питань що вирішуються, стандарт «поза розумним сумнівом» є необхідною умовою та є наслідком дії принципу презумпції невинуватості, «поза розумних сумнівів» має автономне значення.

Таким чином, застосування ЄСПЛ стандарту «поза розумним сумнівом» залишає простір для його вільного (суб'єктивного) тлумачення.

У дисертації доведено, що концепція стандарту доказування «поза розумним сумнівом» не суперечить концепції внутрішнього переконання, а доповнює її, формалізуючи суб'єктивну складову.

Оцінка наукової новизни одержаних результатів. Офіційний опонент вважає, що Степаненко Андрій Сергійович вперше в Україні за результатами аналізу зарубіжних наукових джерел і зарубіжної судової практики країн англосаксонської системи права дослідив соціально-правові витоки виникнення, становлення і застосування в сучасних умовах стандарту доказаності «поза розумним сумнівом» у кримінальному судочинстві. Це дало можливість отримати нові наукові знання, щодо тлумачення його змісту та варіативності застосування у різних процесуальних ситуаціях. Водночас, такий підхід дисертанта окреслив напрями адаптації вищезгаданого стандарту в українське кримінально-процесуальне законодавство.

У опонованому дисертаційному дослідженні приведено достатньо додаткових аргументів для висновку про те, що метою доказування у кримінальному процесі є доведеність чи недоведеність факту вчинення злочину конкретною особою. Автор слушно зауважує, що у процесі доказування знання проходить шлях від імовірного до вірогідного (достовірного). Тому на цьому тернистому шляху об'єктивно можливі помилки, в тому числі у формі омани. Автор наукової розвідки також обґрунтував низку класифікацій стандартів доказування за чітко визначними критеріями.

Положення, що характеризують наукову новизну дисертаційного дослідження і викладені в авторефераті (с. 4-5) і дисертації (с. 9-11) відповідають критеріям, які пред'являються до нових наукових знань. Вони достатньо обґрунтовані, апробовані і мають теоретичне і практичне значення.

**Практичне значення одержаних результатів.** Висновки і пропозиції, сформульовані в дисертаційній роботі, можуть бути використані у:

науково-дослідній сфері – для подальших розробок проблематики стандартів кримінально-процесуального доказування;

правотворчій діяльності – при розробці пропозицій щодо вдосконалення законодавства України у сфері стандартів кримінально-процесуального доказування;

правозастосовні діяльності – для підвищення ефективності та передбачуваності практичної діяльності органів кримінальної юстиції щодо застосування стандартів кримінально-процесуального доказування.;

навчальному процесі – при викладенні нормативного курсу «Кримінальний процес» та спеціальних курсів «Судовий контроль у кримінальному судочинстві», «Прийняття кримінально-процесуальних рішень», «Теорія доказів у кримінальному провадженні», а також при підготовці методичних матеріалів, підручників, навчальних посібників із зазначених дисциплін (Акт про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження в навчальну діяльність Національного університету «Одеська юридична академія» від 26 вересня 2016 р.)

**Публікації.** Основні теоретичні положення і висновки дисертації викладені у 16 публікаціях, у тому числі 4 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджений МОН України, 1 науковій статті, опублікованій у виданні України, яке включено до міжнародних каталогів наукових видань і науко метричних баз (РИНЦ, Scholar Google, ОАЛ, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus), 1 науковій статті, опублікованій у зарубіжному періодичному виданні, та 10 тезах доповідей на науково-практичних конференціях і засіданнях круглих столів.

Основні положення дисертації викладені в авторефераті.

У опонованій роботі, на думку офіційного опонента, є ряд положень які потребують уточнення і можуть бути предметом дискусії при захисті дисертації, зокрема:

1. У чинному КПК України відсутня англо-саксонська модель суду присяжних. Тому у дисертації було б не зайвим визначитися на які процесуальні рішення поширюється даний стандарт. Зрозуміло, в яких йдеться про доказанність обвинувачення. Відтак, сферою застосування стандарту доказанність «поза розумним» сумнівом є, насамперед, процес прийняття судом рішення про винуватість чи невинуватість особи у скоєнні злочину. Зважаючи на це, дисертанту було б доцільним розглянути можливості використання даного стандарту наближено до процедури ухвалення вироку суду першої інстанції. На думку офіційного опонента, за результатами аналізу наукових джерел і судової практики у дисертації було б доцільним сформулювати сукупність нормативних вимог для сторони обвинувачення, які б у сукупності дали загальне консолідоване уявлення про стандарт доказанності «поза розумним сумнівом». Дана вимога впливає із поняття стандартів доказанності (переконання). Наприклад В.П. Гмирко вважає, що стандарти являють собою закріплені на доктринальному і нормативному рівні правила щодо ступеня виконання стороною обвинувачення тягаря доведення достатності фактичних підстав на основі імовірності, потрібних для цілей ухвалення процесуальних рішень на відповідних станах кримінального провадження. В КПК Грузії 2009 р. у п. 11-13 ст. 3 також дається визначення стандартів доказанності, зокрема, стандарт «поза розумною підозрою» унормований як сукупність доказів доконечних для ухвалення судом обвинувального вироку, яка б переконала об'єктивного спостерігача у винуватості особи. Щоправда, у вітчизняній літературі є думка про те, що пошук ідеальних дефініцій стандарту доказанності «поза розумним сумнівом» є марним. (див. Безносьок А.М. (Судова апеляція №3 (36) 2014 р. с.26). Зауважу, що я не вимагаю ідеальної дефініції. Хоча б на рівні імовірності?

2. Проблема розуміння поняття стандарту доказанності логічно закладає діалектичну потребу з'ясувати смисл двох його діяльнісних складових – «стандарт» і «доказанність» - як загальних понять соціальної практики. Тому офіційний опонент вважав би доцільним більш чітко визначитися дисертанту з такими поняттями як «доведеність» (п.2 ст.17 КПК), «доказування», «доказанність», які існують в інтер'єрі таких дефініцій як «достатність доказів», «обґрунтованість знання», «достовірність», «імовірність», «безсумнівність». Якщо автор вважає, що доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження (ч.2 ст.91 КПК), то виникає питання чим відрізняється доказанність, на думку прокурора чи слідчого, від доказанності, констатованої судом у обвинувальному вироді? Відтак, про яку доказанність йдеться у стандарті доказування «поза розумним сумнівом»?

3. Безперечно, тема дисертації є складною. Про це свідчить вивчення наукових джерел і судової практики не тільки вітчизняних науковців, але і зарубіжний досвід. На погляд офіційного опонента, труднощі в об'єктивізації процесу доказування обумовлюються тим, що ми намагаємося пізнати мислєдіяльнісні процеси у свідомості суб'єктів доказування. Це сфера психології, логіки, фізіології, гносеології, лінгвістики. Вона в повній мірі не піддається контролю з боку закону. Видається, що подальший розвиток теорії доказування буде залежати від результативності досліджень у цих сферах знань. Не зважаючи на такі об'єктивні труднощі, дисертант мав реальну можливість більш концентровано підійти до інтерпретації складників стандарту доказування, наприклад, щодо змістовної характеристики «поза розумним сумнівом», що є розумним сумнів, які перешкоди для його подолання, що є непереборний сумнів, роль об'єктивних і суб'єктивних факторів у подоланні невизначеностей, їх взаємний контроль, роль морально-етичних категорій у прийнятті процесуальних рішень.

4. На стор. 94 дисертації автор вказує «Приведений огляд вітчизняних судових рішень свідчить про обмеженість та в деяких випадках хибність

застосування стандарту доказування поза розумним сумнівом українськими судами». На жаль, офіційний опонент не виявив у дисертації аналізу такої судової практики вітчизняними судами.

5. Офіційний опонент вважає, що в назві дисертаційного дослідження і по його тексту треба вести мову про стандарт доказаності «поза розумним сумнівом», а не стандарт доказування «поза розумним сумнівом».

Висловлені рекомендації і зауваження не впливають на високу наукову оцінку опонованого дисертаційного дослідження.

### **Висновки**

1. Дисертація Степаненка Андрія Сергійовича на тему: «Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» є кваліфікованою науковою працею, у якій містяться науково обґрунтовані результати, що розв'язують конкретне наукове завдання – застосування стандарту доказаності «поза розумним сумнівом» для обґрунтування відповідних процесуальних рішень.

2. Опонована дисертація відповідає вимогам п.п. 9 і 11 Постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів».

3. Степаненко Андрій Сергійович заслуговує присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.

**Офіційний опонент**

**Професор кафедри правосуддя**

**юридичного факультету**

**Київського національного університету**

**імені Тараса Шевченка**

**доктор юридичних наук, професор**

**заслужений діяч науки і техніки України**

*М. Є. Шумило*  
  
*Шумило*

20 лютого 2017 року

Підпис засві-  
 вчений секретар  
 КАРАУЛЬНА Н.  
 2017